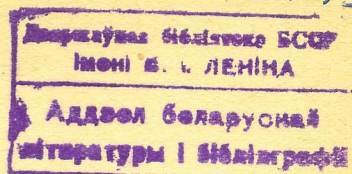

Зок-4
10473

ВЕСЦІ АКАДЭМІІ НАВУК БССР

№ 6

ЛІСТАПАД—СНЕЖАНЬ

ВЫДАВЕЦТВА АКАДЭМІІ НАВУК БЕЛАРУСКАЙ ССР
МІНСК 1948

Инв. 1955 г. 64538.

У ПАРАДКУ АБМЕРКАВАННЯ

Т Э З І С Ы
ПА АСНОЎНЫХ ПЫТАННЯХ РАЗВІЦЦА БЕЛАРУСКАЙ
ЛІТАРАТУРЫ І МАСТАЦТВА *)

ЧАСТКА ПЕРШАЯ
ДАРЭВОЛЮЦЫЙНАЯ БЕЛАРУСКАЯ ЛІТАРАТУРА

ПРАДМОВА

Гістарычныя ўказанні таварыша Сталіна і пастановы ЦК ВКП(б) па пытаннях літаратуры і мастацтва, даклад таварыша Жданава аб часопісах «Звязда» і «Ленінград» і выступленні яго на філасофскай дыскусіі і нарадзе работнікаў савецкай музыкі выявілі сур'ёзныя недахопы ў рабоце нашых пісьменнікаў, крытыкаў, дзеячоў мастацтва, вызначылі шляхі барацьбы супроць безідэйнасці і апалітычнасці ў літаратуры і мастацтве, супроць нізкапаклонства перад іншаземшчынай як найбольш шкоднага перажытку капіталізма.

Гэтыя гістарычныя пастановы ЦК ВКП(б) аказалі жыватворчы ўплыў на развіццё беларускай літаратуры і мастацтва. Беларускія пісьменнікі, кампазітары, мастакі, работнікі тэатраў і кіно за апошні час дасягнулі значных поспехаў у сваёй творчай дзейнасці. Аднак у беларускім літаратуразнаўстве, мастацтвазнаўстве і крытыцы, у вучэбных дапаможніках па беларускай літаратуры яшчэ маюць месца буйныя памылкі ідэалагічнага характару, выяўленыя ў радзе дакументаў ЦК КП(б) Беларусі за 1947—1948 гг.

У асобных хрэстаматыях па беларускай літаратуры (выдання 1946—1947 гг.) і ў асобных работах некаторых літаратуразнаўцаў гісторыя беларускай літаратуры разглядаецца як «адзіны паток»; у іх зацямяецца перадавая роля і значэнне рускай класічнай і савецкай літаратуры ў развіцці беларускай літаратуры і мастацтва, паўтараюцца нацыяналістычныя легенды аб тым, што заваяванне Беларусі літоўскімі феадаламі ў XIV стагоддзі было, быццам-бы, добраахвотным далучэннем Беларусі да Літвы, а жыццё беларусаў у Літоўскай дзяржаве ў XIV—XVI стагоддзях разглядаецца як «залаты век» у гісторыі беларускага народа і культуры. У асобных творах, уключаных у вучэбныя дапаможнікі, ідэалізуюцца адносіны паміж памешчыкамі і прыгоннымі сялянамі ў Беларусі.

У асобных дапаможніках нашых крытыкаў і літаратуразнаўцаў замазваюцца адмоўныя бакі ў ідэалогіі і рабоце відных дзеячоў беларускай культуры ў мінулым, а таксама дапускаецца вульгарызацыя і ўпрашчэнства ў трактоўцы асобных літаратурных з'яў.

*) Тэзісы склалі В. Барысенка і І. Гутараў.

Пад выглядам савецкіх фальклорных твораў вучням часам падаецца ідэалістычнае скажонае ўяўленне аб савецкім народзе і нашай соцыялістычнай Радзіме.

Некрытычна засвоіўшы буржуазныя погляды школы Весеялоўскага, некаторыя фалькларысты і літаратуразнаўцы ўносяць у свае работы элементы буржуазнага касмапалітызма і аб'ектывізма. Асобныя фалькларысты пры збіранні фальклору збіраюць і выдаюць за фальклор не маючыя да яго ніякага дачынення творы, скажаюць вобразы савецкіх людзей. Прапагандуючы тэорыю «брадзячых сюжэтаў» і «запазычванняў», гэтыя гора-тэарэтыкі спаўзаюць на пазіцыі адмаўлення творчай дзейнасці свайго народа ў галіне культуры, на пазіцыі рабалецтва перад буржуазнай культурай.

Асноўнай задачай у галіне літаратуры і мастацтва, з'яўляецца прапаганда савецкага патрыятызма, выхаванне праз літаратуру і мастацтва непахіснай волі і цвёрдага характару ў нашых людзей, высокага пачуцця гонару і абавязку савецкага грамадзяніна, веры ў сілу і правату вялікай справы Леніна—Сталіна, а ў галіне літаратуразнаўства—навуковая распрацоўка пытанняў развіцця беларускай літаратуры. Апошняя тым больш неабходна, што да гэтага часу ўсё яшчэ няма сістэматычнага падручніка па гісторыі беларускай літаратуры і мастацтва. Няма і асобных сур'ёзных манаграфій і буйных марксісцкіх даследаванняў па важнейшых пытаннях гісторыі нашай культуры. Стварэнне такіх работ — неадкладная задача беларускіх літаратуразнаўцаў, мастацтвазнаўцаў, крытыкаў.

Прапанаваныя ўвазе чытачоў «Тэзісы па асноўных пытаннях развіцця беларускай літаратуры і мастацтва» з'яўляюцца спробай выкладзі ў сістэматызаваным выглядзе на аснове марксісцка-ленінскага разумення важнейшых пытанняў гісторыі беларускай літаратуры і мастацтва, як асобнай формы грамадскага сазнання, асобнай вобразнай формы мастацкага асваення свету.

I. ВЫТОКІ БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ І КУЛЬТУРЫ ДА ФЕАДАЛЬНАЙ КІЕўСКАЙ РУСІ (IX—XII стагодз.)

Руская, украінская і беларуская літаратуры бяруць свой пачатак у адзіным вытоку, — у культуры і літаратуры Кіеўскай Русі.

Велізарнае значэнне кіеўскага перыяду ў гісторыі ўсіх усходнеславянскіх народаў заключалася ў тым, што іменна ў гэтыя стагоддзі склалася тое агульнае ў мове, быце, культуры, рэлігіі, маральным, псіхалагічным укладзе, што вызначыла сабою кроўныя, цесныя сувязі, аб'яднаўшыя ўсе тры славянскія народы ў адзінае, неразрыўнае цэлае. Дзякуючы гэтаму беззаветна адданыя сваёй рускай культуры, сваім рускім традыцыям і звычаям рускія людзі далніх зямель — украінцы і беларусы, падпаўшы пад ўплыў імпіацызма заваёўнікаў, стагоддзямі адчуваўшы цяжкі нацыянальны ўціск, змаглі згуртавацца вакол роднай старыны, якая стала сімвалам іх незалежнасці...

У тую эпоху не існавала адасобленых рускай, беларускай і украінскай моваў, не было адасобленых літаратур. Літаратура кіеўскага перыяду павінна разглядацца як літаратура агульная для велікарусаў, украінцаў і беларусаў. Аб усім гэтым красамоўна сведчыць выдатны помнік агульнарускага эпаса і мовы «Слова аб палку Ігараве».

У гэтым творы знайшлі сваё адлюстраванне як некаторыя развіўшыяся пазней моўныя асаблівасці рускага, украінскага і беларускага народаў, так і агульныя для іх імкненні і цяга да адзінства і незалежнасці Кіеўскай Русі.

Аўтар «Слова» з захапленнем гаворыць аб полацкім князі Усеславе Чарадзеі (1044—1101 гг.), яскрава апісвае гістарычныя падзеі на берагах ракі Нямігі: «На Немізе снопы стеліют головами, молотить целы харлужными, на токе живот кладут, веют душу от тела...». На сучасную рускую мову твор перакладаўся некалькі разоў. На беларускую мову «Слова аб палку Ігараве» пераклаў народны паэт БССР Янка Купала.

«Слова аб палку Ігараве» доўгі час бытвала ў рукапісных спісках. Наогул кніжная старажытная літаратура Кіеўскай Русі ў пачатку свайго ўзнікнення была літаратурай рукапіснай. Першыя вядомыя нам пісьмовыя помнікі — дагаворы з грэкамі, «Праўды», летапісы — адносяцца да 911—944 гадоў.

У канцы X стагоддзя князем Уладзімірам была афіцыйна ўзаконена на Русі праваслаўная хрысціянская вера. Разам з распаўсюджваннем праваслаўя ў Кіеўскую дзяржаву прывозіліся царкоўна-хрысціянскія кнігі, якія размнажаліся ад рукі спецыяльнымі перапісчыкамі. Пры гэтым прапаведнікі хрысціянства Кірыл (827—869) і Міфодзій (820—855) стварылі для славян асобую азбуку-кірыліцу, на якой і пачалося пісанне рускіх кніг. Алфавіт гэты ўжываўся па сутнасці да ўказа Пятра 1708 года. Аднак дакладна вядома, што рускія мелі пісьмовасць задоўга да прыняцця на Русі хрысціянства. Аб гэтым сведчаць арабскія пісьменнікі IX стагоддзя, якія бачылі надпісы на рускай мове і памянёныя дагаворы рускіх з грэкамі першай палавіны X стагоддзя, якія пісаліся па-грэску і па-руску. Сляды першай пісьмовасці ў Беларусі захаваліся з XI стагоддзя ў выглядзе рукапісу Тураўскага евангелля, знойдзенага ў 1865 годзе ў горадзе Тураве.

Старажытны рукапіс кнігі Тураўскага евангелля, а таксама дзейнасць такіх прадстаўнікоў пісьмовасці і царкоўнай кніжнай культуры XII стагоддзя, як Афрасін'я Полацкая, Кірыл Тураўскі, Клеменцій Смалыціч, сведчаць аб тым, што ў XI, XII і пачатку XIII стагоддзя на тэрыторыі сучаснай Беларусі існавала пісьмовасць, развівалася параўнальна багатая кніжная культура, агульная з культурай і літаратурай Кіеўскай дзяржавы.

Асноўнымі напрамкамі ў гэтай агульнарускай культуры і літаратуры эпохі Кіеўскай Русі былі два: рэлігійна-царкоўны (К. Тураўскі і іншыя) і свецкі (аўтар «Слова аб палку Ігараве» і іншыя).

У ідэйна-маральных адносінах рэакцыйная тэндэнцыя рэлігійна-царкоўнага напрамку выявілася ў аскетызме і містыцы, у пропаведзі ідэі пакорнасці чалавека перад лёсам, перад пануючымі класамі—князямі і дружынай. У супрацьстаўленне гэтаму «Слова аб палку Ігараве» і іншыя народныя творы таго часу ўкаранялі ў грамадзянскую самасядомасць ідэі волі і незалежнасці ад іншаземных захопнікаў, усялялі доблесць і мужнасць рускіх воінаў, прапагандавалі патрыятызм, нацыянальны гонар па прынцыпу: «Лепш мёртваму быць, чым узятаму ў палон».

Працоўныя масы, будучы ў гэты час непісьменнымі, стваралі сваю літаратуру ў форме фальклора. Так што прагрэсіўнасць ці рэакцыйнасць пісьмовых твораў таго часу трэба ацэньваць паводле адносін да законаў гістарычнага развіцця грамадства, агульнага гістарычнага прагрэса. У гэтым плане і ў класава-аднарсдных па сутнасці напрамках царкоўнай і свецкай літаратуры таго часу былі свае асобыя супярэчнасці.

II. БЕЛАРУСКАЯ ЛІТАРАТУРА ЭПОХІ ФЕАДАЛІЗМА (XII—XVIII стагоддз.)

Пры сыне Уладзіміра Яраславе (1019—1054) паяўляюцца першыя адзнакі разлажэння магутнасці дафеадальнай Кіеўскай дзяржавы. У канцы XII стагоддзя Кіеўская Русь прыходзіла да поўнай феадальнай раздробленасці з пастаяннымі міжусобнымі войнамі. У першай палавіне XIII стагоддзя Кіеўская Русь як магутная дзяржава ў выніку феадальнай раздробленасці і міжусобиц перастала ўжо існаваць. Яна згубіла ваенную магутнасць, была заваявана татара-мангольскімі ханамі і больш двух стагоддзяў вымушана была знаходзіцца пад ярмом іншаземных захопнікаў. Тэрыторыя сучаснай Беларусі ў час татара-мангольскага гнёту была заваявана літоўскімі феадаламі, стаўшы часткай вялікага княства Літоўскага; затым, у выніку уніі Літвы і Польшчы, апынулася пад уціскам панскай Польшчы і аказалася, такім чынам, у новых эканамічных і палітычных умовах да канца XVIII стагоддзя.

У гэты перыяд працоўныя масы беларускага народа знаходзіліся ў бяспраўным становішчы, яны прыгняталіся літоўскімі князямі, польскімі памешчыкамі і сваімі феадаламі. Працоўным у гэты час жылося вельмі цяжка, аб чым сведчаць шматлікія паўстанні беларусаў і ўкраінцаў пад кіраўніцтвам Гаркушы, Крывашапкі, Галоты, Нябабы, Міхненкі, Налівайкі, Падабайлы і інш. Свет культуры і волі для іх ішоў з Усходу з Масквы, ад рускага народа, таму асабліва актыўнымі былі дзеянні беларусаў у гады барацьбы рускага народа супроць татара-мангольскага прыгнёту і супроць польскіх і нямецкіх інтэрвентаў. Самі польскія магнаты пісалі, што беларускія «мужыкі моляць бога, каб прыйшла Масква... Мужыкі да нас вельмі варожыя паўсюду на царскае імя здаюцца і робяць больш шкоды, чым сама Масква»...

Гэтыя гістарычныя ўмовы вызначылі сабою і асаблівасці развіцця беларускай мовы. Аб гэтых асаблівасцях Ф. Энгельс гаворыць:

«Вялікае княства Літоўскае было населена вялікай колькасцю розных рас. Паўночныя правінцыі Прыбалтыкі былі ва ўладанні саміх літоўцаў, народа, размаўляючага на мове, якая адрозніваецца ад моваў яго славянскіх суседзяў... Далей, на поўдні і на ўсходзе сучаснага польскага каралеўства, знаходзіліся беларусы, размаўляючыя на мове, сярэдняй паміж польскай і рускай, але больш блізкай да апошняй» (т. XIII, ч. 1, стар. 158).

Найбольш выдатнымі помнікамі беларускай пісьмовай літаратуры XV стагоддзя з'яўляецца летапісны зборнік Аўраамкі, беларуская рэдакцыя апавесці аб Мамаевым пабоішчы. Асноўнай думкай «Летапіснага зборніка Аўраамкі» з'яўляецца ідэя адзінства агульнарускіх земляў, ідэя сваяцтва беларусаў з Руссю і ўкраінскім народам. У беларускай рэдакцыі «Аповесці аб Мамаевым пабоішчы» побач з апісаннем гістарычнай Кулікоўскай бітвы рускіх войск пад кіраўніцтвам Дзмітрыя Данскага супроць татара-манголаў падкрэсліваецца ўдзел у ёй як саюзнікаў рускіх, беларусаў пад кіраўніцтвам князя Андрэя Полацкага.

Да прагрэсіўных дзеячоў гэтага перыяду адносяцца прыхільнікі уз'яднання беларускага народа з рускім і ўкраінскім народамі (Георгій Скарына, Васіль Тялінскі, Сімеон Полацкі і інш.). Пісьменнікі рэакцыйнага панска-шляхецкага напрамку прапаведвалі ідэю акаталічвання беларускага народа, ідэю падпарадкавання Беларусі польска-літоўскім феадалам. Крыравымі катамі беларускага народа і беларускай культуры таго часу былі махровыя польскія рэакцыянеры—іезуіт Скарга і уніяцкі епіскап Іосафат Кунцэвіч.

Першым друкаром у Беларусі быў Георгій (Францішак) Скарына, які выдаў у першай палавіне XVI стагоддзя дваццаць дзве кнігі пад агульным загалоўкам: «Біблія руска выложена доктором Франциском Скориною из славного града Полоцька богу ко чти и людем посполитым к доброму научению».

У прадмовах да сваіх кніг Скарына заклікае любіць і паважаць сваю радзіму і неаднаразова паўтарае, што ён піша на сваім «нарожным русском языке» для «своей братии Руси».

Сваімі прадмовамі і сваім кнігадрукаваннем Георгій Скарына нанасіў удар манаполіі царкоўнікаў у справе асветы, спрыяў пераходу яе ў рукі міран (царкоўныя брацтвы) і ўзмацняў супраціўленне беларускага народа гвалтоўнай паланізацыі і акаталічванню, падтрымліваючы ідэю адзінства ўсіх рускіх земляў. У творах і дзейнасці Г. Скарыны знаходзілі свой водгук ідэі гуманізма. Скарына ўзняў значэнне тагачаснай беларускай мовы на ўзровень іншых літаратурных моваў Усхода і Захада і сцвярджаў яе поўнае раўнапраўе з імі.

Скарына не быў пісьменнікам у сучасным разуменні, але яго прадмовы, асобныя вершы, уключаныя ў іх вольныя паэтычныя пераклады біблейскіх сказанняў мелі вялікае значэнне ў станаўленні і развіцці старажытнай беларускай літаратуры. Прадаўжальнікамі друкарскай справы Скарыны ў Беларусі былі Васіль Тяпінскі, Сымон Будны і інш.

Аднак, нягледзячы на ўзнікненне друку, у Беларусі аж да XIX стагоддзя пераважала рукапісная літаратура. Тлумачыцца гэта тым, што да Вялікай Кастрычніцкай сацыялістычнай рэвалюцыі Беларусь не мела сваёй дзяржаўнасці, была эканамічна і палітычна залежнай краінай, развіццё яе нацыянальнага друку ўсяляк тармазілася і праследвалася, асабліва ў XVII—XVIII стагоддзях, калі Беларусь знаходзілася пад уціскам польскіх паноў і беларуская культура была пад забаронай.

У рукапісным выглядзе распаўсюджвалася рэлігійна-жыццёвая літаратура, свецкая, мемуарная, летапісная, не гаворачы ўжо аб палемічных, сатырычных і атэістычных творах таго часу.

З арыгінальных твораў старажытнай беларускай літаратуры захаваліся «Прамова Мелешкі» і іншыя, накіраваныя супроць літоўскіх магнатаў, польскіх паноў, немцаў і ксяндзоў.

З паэтычных твораў старажытнай беларускай літаратуры захавалася толькі некалькі вершаў, нягледзячы на тое, што ў Беларусі ў гэты час жыў і пісаў вядомы пісьменнік XVII стагоддзя Сімеон Полацкі (1629—1680)—аснавальнік сілабічнай сістэмы вершавання. Спачатку, пражываючы ў Полацку, ён пісаў на беларускай мове, а затым пераехаў у Маскву, быў блізкі да двара цара Аляксея Міхайлавіча, выступаў у якасці прыдворнага паэта, і стаў відным рускім пісьменнікам таго часу. Сваёй творчасцю ён адлюстроўваў настрой і імкненні беларускага і ўкраінскага народаў уз'яднацца са сваім родным братам вялікім рускім народам. Вершы Сімеона Полацкага, увайшоўшыя ў зборнік «Рыфмалагіён» і «Вертаград многацветны» (1678), з'явіліся яркім узорам свецкай літаратуры таго часу. Яго «Камедыя аб Навухаданосары» і школьная драма «Камедыя прытчы аб блудным сыне» ставіліся на прыдворнай сцэне і былі першымі арыгінальнымі драматычнымі творамі ў Маскве.

Старажытная беларуская літаратура ў перыяд Літоўскага княства і панавання Рэчы Паспалітай развівалася галоўным чынам у форме ананісных твораў і вуснай паэтычнай творчасці. Апрача перакладных твораў, у гэты час друкаваліся на старарускай мове і юрыдычныя кнігі, у тым ліку «Літоўскі Статут» у апошніх двух рэдакцыях (1566—1588 гг.), які з'явіўся завяршэннем усяго літоўскага законодаўства і

быў папулярны ў Польшчы, Расіі і некаторых еўрапейскіх краінах. Статут выражаў інтарэсы літоўскіх і беларускіх феадалаў, ён пазбаўляў працоўных элементарных чалавечых праў. Гэта тым больш патрэбна падкрэсліць, што беларускія нацыяналісты спасылаліся на гэты час, як на «залаты век» беларускай культуры.

Аб страшэнных няшчасцях, убостве, голадзе беларускага народа ў перыяд іншаземнага занявольвання XIV—XVIII стагоддзяў сведчаць многія беларускія летапісы: «Віленскі спісак» у летапісным зборніку Аўраамкі—(1495 год), «Увараўскі спісак» (XV стагоддзе), «Нікіфараўскі спісак»—(XV стагоддзе), «Супрасальскі спісак»—(1519 год), «Варкалабаўскі спісак» (пачатак XVII стагоддзя).

Хлуслівым сцвярджаннем, што насельніцтва заходніх абласцей Русі быццам-бы добраахвотна прызнала над сабою ўладу літоўскіх князёў і бачыла ў іх сваіх абаронцаў і што быццам-бы беларуская культура перажывала тады перыяд «росквіту», беларускія нацыяналісты дабіваліся пазней, каб шляхам фальсіфікацыі гісторыі і арыентацыі на капіталістычны захад у процівагу сацыялістычнай Маскве, адарваць Беларусь ад Савецкага Саюза, вялікага брацкага рускага народа.

Сапраўднае становішча Беларусі пад уладай Літвы і Польшчы, безупынная барацьба беларускіх народных мас супроць літоўскіх, польскіх і беларускіх феадалаў знайшлі яркае адлюстраванне ў багатым беларускім фальклору. Далучэнне беларускіх зямляў да Расіі пасля трэцяга і апошняга падзелу Рэчы Паспалітай у 1795 годзе адпавядала адвечнаму імкненню беларускага народа ўз'яднацца са сваім старэйшым братам—рускім народам, змякчыла нацыянальны і адхіліла рэлігійны ўціск. Наогул, гэта быў вялікі прагрэсіўны факт, бо «Расія ўспрыняла значна больш элементаў асветы,—пісаў Энгельс,—і асабліва элементаў прамысловасці, чым уся, па самой прыродзе сваёй, барска лянівая Польшча» (Ф. Энгельс, Зб. тв. т. XXI, стар. 211). Перадавая руская дэмакратычная культура сваім уплывам на перадавыя слаі беларускага народа дапамагала ўцягненню яго ў рэвалюцыйны рух, стварала ўмовы для карэннай ломкі і знішчэння феадальна-прыгонніцкіх адносін у Беларусі, спрыяла агульнаму развіццю нацыянальнай культуры беларускага народа.

III. БЕЛАРУСКАЯ КУЛЬТУРА ЭПОХІ РАЗЛАЖЭННЯ ФЕАДАЛЬНА-ПРЫГОННІЦКІХ АДНОСІН І УЗНІКНЕННЯ КАПІТАЛІЗМА

(I-я палавіна XIX стагоддз.)

У першай палавіне XIX стагоддзя ў нетрах прыгоннай гаспадаркі Расіі развіваліся і раслі капіталістычныя адносіны. Прыгонніцтва станаўлілася сур'ёзнай перашкодай на шляху эканамічнага развіцця краіны, ліквідацыя яго стала асноўнай праблемай часу. Вакол славянскага пытання скрываўваліся і перапляталіся ўсе антаганістычныя сілы эпохі.

Беларусь у гэты час знаходзілася ў адзінай з Расіяй эканамічнай і палітычнай сістэме.

Баявы саюз рускага, украінскага і беларускага народаў супроць нашэсця Напалеона ў 1812 годзе яшчэ больш умацаваў іх брацкія сувязі, агульнасць палітычных інтарэсаў, выклікаў уздым нацыянальнай і палітычнай самасвядомасці.

Вызваленчы рух у Беларусі, як і ва ўсёй Расіі, прайшоў тры галоўныя этапы, адпаведна ленинскаму вучэнню аб трох галоўных класах рускага грамадства, накладаўшых адбітак на гэты рух. Разам з тым, знаходзячыся ў канцы XVIII стагоддзя ў эканамічнай і палітычнай сістэме Расійскай імперыі, Беларусь захоўвала і свае асаблівасці. Гэтыя

нацыянальныя асаблівасці былі непажаданы для царызма, які дзейнічаў па прынцыпу «раздзяляй і ўладарнічай». Беларусь была наводнена царскімі чыноўнікамі, якія праводзілі лютую палітыку абрабавання і гвалтоўнай русіфікацыі.

Праводзячы каланіяльную палітыку, царызм узмоцнена насаджаў ва «уноў набытым краі» рускае панскае землеўладанне. Значныя каралеўскія землі былі канфіскаваны, разданы рускім вяльможам або аб'яўлены казённымі маёнткамі, да кіравання якімі на выгадных умовах прыцягваліся рускія дваране. Беларускія і польскія паны таксама ўзмацнілі эксплуатацыю сялян. Цяжкі падатковы ўціск царызма, самавольства царскіх чыноўнікаў і арандатараў маёнткаў, шырокая сістэма фальваркаў прыводзілі ў заняпад сялянскія гаспадаркі. Цяжкае становішча беларускіх сялян ўзмацнялася яшчэ і тым, што паны-палякі, пераважаўшыя ў Беларусі, усё яшчэ прадаўжалі падвяргаць сваіх прыгонных нацыянальнаму гнёту, рэлігійнай дыскрымінацыі.

Усё гэта разам узятая накладала свой адбітак на духоўнае развіццё беларускага народа па форме і метаду класавай барацьбы ў Беларусі, а таксама абумовіла своеасаблівасць літаратурнага працэса першай палавіны XIX стагоддзя.

Па-ранейшаму прыгнечаны беларускі народ—працоўнае сялянства, дваровыя, дрыпасекі, плытагоны, прыгонныя рабочыя адкрыта маглі выражаць свае думы, спадзяванні толькі ў фальклорных творах. Вядомыя вучоныя фалькларысты-этнографы Цітовіч, Шпілеўскі, Раманаў, Шэйн, Бяссонаў і іншыя сабралі пазней багацейшы і надзвычай цікавы матэрыял вуснапаэтычнай творчасці беларускага народа гэтага часу.

Пісьмовая беларуская літаратура першай палавіны XIX стагоддзя падзялялася на два асноўныя ідэйна-мастацкія напрамкі: I) дэмакратычны—рад ананімных твораў, вершы П. Бахрыма,—літаратура, у якой праўдзіва адлюстроўвалася жыццё і настрой сялянства, і II) дваранска-прыгонніцкі (Рыпінскі, Баршчэўскі, Чачот),—дваранска-ліберальная літаратура (В. Дунін-Марцынкевіч).

Дэмакратычны напрамак у Беларускай літаратуры гэтага перыяда развіваўся пад знакам рэалізма. Значная большасць твораў гэтага напрамку—вершаваныя сатыры, песні і гутаркі «Вясна, голад, перапала», «Вось цяпер які люд стаў», «Праўда», «Багач», «Гутарка Данілы са Сцяпанам», «Гутарка пана з селянінам» і іншыя творы аб жыцці сялян пад уціскам прыгоннага права—адносяцца да помнікаў ананімнай літаратуры.

Народнасць гэтых і падобных да іх твораў вырашаецца ў жыццёвай праўдзе, у стыхійным пратэсце запрыгоненага сялянства супроць сацыяльнай несправядлівасці. Аўтары такіх твораў добра ведалі мову, быт, звычаі працоўнага сялянства, правільна разумелі жыццёвыя інтарэсы прыгнечанага народа.

Да дэмакратычнай літаратуры гэтага часу належаць вершы беларускага паэта з прыгонных сялян с. Крошына Паўлюка Бахрыма (30—40 гг). Бацька П. Бахрыма актыўна ўдзельнічаў у сялянскім хваляванні і быў пакаран смерцю. П. Бахрым быў здан у рэкруты на 25 год. З чатырох сшыткаў вершаў П. Бахрыма, адабраных пры вобыску, захаваўся толькі адзін верш, вядомы пад назвай «Зайграй, зайграй, хлопча малы».

У першых дзесяцігоддзях XIX стагоддзя ўзнікаюць на беларускай мове парадыйныя паэмы—«Энеіда навыварат», і «Тарас на Парнасе». Неабходнымі ўмовамі іх ўзнікнення былі: 1) узростанне цікавасці з боку прагрэсіўных пісьменнікаў да народнага жыцця і 2) разлажэнне стылю класіцызма ў літаратуры.

Доўгія гады гэтыя творы бытавалі вусна. Толькі ў 1889 годзе паэма «Тарас на Парнасе» была надрукавана ў газеце «Мінскі лісток». Другі

варыянт гэтага твора быў апублікаваны ў «Смаленскім весніку» ў 1890 годзе. Урывак паэмы «Энеіда навыварат» упершыню быў надрукаваны ў «Маяку» за 1845 год.

Галоўнае значэнне гэтых паэм—у тых яркіх малюнках сялянскага быту, якія перадаюць сацыяльны каларыт эпохі, у багацці жывой народнай мовы, упершыню тут паднятай да ўзроўню паэтычнай мовы. Разам з тым, гэтыя паэмы, асабліва «Тарас на Парнасе», высмейвалі кніжны «класіцызм».

Блізкае знаёмства з бытам беларускага сялянства выкарыстоўваецца аўтарамі ананімных паэм для спачувальнага паказу простых людзей і для абгрунтавання думкі аб інтэлектуальнай і маральнай перавазе іх над дваранствам, аб наяўнасці ў гэтых людзей такіх дадатных якасцей, як працавітасць, прыродны разум, знаходчывасць. Тарас з паэмы «Тарас на Парнасе»—яскравы мастацкі вобраз селяніна, паказаны спачувальна і ў значнай меры рэалістычна. Гэты твор наглядна падцвярджае духоўную сувязь і ўплыў рускай літаратуры на беларускую. Аўтар «Тараса на Парнасе»—паслядоўнік пушкінскай школы—з вялікай павагай і любоўю адносіцца да стваральнікаў вялікай класічнай рускай літаратуры пачатку XIX стагоддзя—Пушкіна, Гоголя, Жукоўскага, Лермантава. Разам з тым ён добра разумеў і рэзка высмейваў рэакцыйную сутнасць творчасці Булгарына і Грэча.

Элементы рэалістычнага паказу бытавога асяроддзя і псіхікі працоўнага селяніна, каларытная мова, увабраўшая ў сябе багацце народнага юмару, майстэрства парадыйнай формы, у якой аб'ектам высмейвання аказваецца пануючая вярхушка дваранскага грамадства, іх ідэалы і ўяўленні,—усё гэта мела значэнне ў фармаванні рэалістычнай антыпрыгоніцкай літаратуры беларускага народа.

Другі, дваранскі напрамак выражаў інтарэсы паноў-прыгоннікаў і ўсялякіх каланізатараў. Гэта перш за ўсё творы такіх польскіх нацыяналістаў, як Рыпінскі, Баршчэўскі, Чачот. Рыпінскі, які лічыў Беларусь адвечнай правінцыяй Польшчы, адкрыта імкнуўся «навучыць беларускага мужыка спачатку чытаць, а пасля і думаць па-польску».

Творчасць Яна Чачота (1797—1847), Яна Баршчэўскага (1790—1851) і А. Рыпінскага, прадстаўленая невялікай колькасцю твораў, мела ярка выражаную рэакцыйную функцыю, паколькі гэтыя пісьменнікі моцна стаялі на пазіцыях абароны феадальна-патрыярхальных інтарэсаў польскіх каланізатараў.

В. Дунін-Марцынкевіч (1807—1864) нарадзіўся ў сям'і дробнага шляхціча. Вучыўся ў Пецярбургскім універсітэце на медыцынскім факультэце. Служыў у Беларусі ў розных установах. Літаратурнай дзейнасцю пачаў займацца ў саракагадовым узросце. У сваіх творах «Сялянка» (1846 г.), «Гапон» (1855 г.), «Вечарніцы» (1855 г.), «Купалле» (1856 г.), «Шчаўроўскія дажынкi», «Травіца—брат і сястрыца», «Быліцы», «Апавяданні Навума», «Халімон на каранацыі» (1857 г.) пісьменнік імкнецца палепшыць феадальна-патрыярхальныя адносіны шляхам маральнага ўдасканалення людзей. Ён яўна ідэалізуе ўзаемаадносіны паміж сялянствам і панамі. Станоўчы вобраз сяляніна ў творах Марцынкевіча, апрача рыс, якія ўзвышаюць яго чалавечасць аблічча,—працавітасць, сумленнасць, маральная чыстата, перавага ў гэтым над сваімі панамі,—уключае ў сябе і такія рысы характару, як адданасць гаспадару-пану, пакорлівасць лёсу, набожнасць (Кася з «Вечарніц», Кацярына ў паэме «Гапон», стары дзед у «Купаллі» і г. д.). З другога боку, паны старога пакалення надзяляюцца такімі маральнымі якасцямі, як справядлівыя адносіны да сялян, бацькоўскія клопаты аб іх, вялікадушша, шчырасць; стары пан у «Сялянцы», пані ў «Гапоне», князь Грамабой—«родны бацька для чэлядзі» ў «Вечарніцах» і інш. Праўда, паэт не мог не бачыць і не мог не адлюстраваць у асоб.

ных творах і цяжкае становішча сялян за прыгонам, іх паднявольную працу і бяспраўе,—але як галоўных носьбітаў зла ён паказаў не паноў, а падпанкаў з іх распуствам нораваў, прагнасцю да грошай, гонарам і легкадумнасцю (паны ў «Сялянцы», Батог у «Шчаўроўскіх дажынках», эканом у «Гапоне» і г. д.). Сумленным людзям даўніх часоў супрацьстаўляюцца і бессардэчныя «гандлёвыя людзі», якія «хітрасцю жывуць».

У большасці сваіх твораў замест паказу ўзрастаючых класавых супярэчнасцей і рэвалюцыйнай барацьбы з прыгонніцтвам, царызмам, чыноўніцкім свавольствам Марцынкевіч прапаведваў класавы мір, заклікаў да маральнага самаўдасканалення і распаўсюджвання пісьменнасці. Яго ідэі ўтапічныя, чулівасць фальшывая, станючыя вобразы схематычныя і непераканаўчыя, у творчым метадзе адчуваецца моцны струмень сентыменталізма. Але тое, што Дунін-Марцынкевіч зрабіў галоўнымі героямі сваіх літаратурных твораў сялян, надзяліў іх дадатнай чалавечай годнасцю, шчодро выкарыстаў фальклор і мову народных нізоў для стварэння мовы літаратуры і гэтым самым накіраваў беларускую літаратуру на той шлях, па якому ішла руская літаратура,—гэта з'яўляецца безумоўнай заслугай Дуніна-Марцынкевіча.

У апошнія гады свайго жыцця Дунін-Марцынкевіч стварыў найбольш цікавыя і змястоўныя п'есы—«Пінская шляхта» (1866 г.) і «Залёты» (1870 г.). Тэма «Пінскай шляхты»—асмейванне царскіх чыноўнікаў і засценкавай шляхты.

Апошні твор Марцынкевіча «Залёты» прысвечан выкрыццю кулацтва, якое вырастала з расслаення вёскі, але і гэта выкрыццё ён вядзе з ліберальна-панскіх пазіцый.

Агульнае значэнне творчасці Дуніна-Марцынкевіча ў гісторыі беларускай літаратуры заключаецца ў смелым для таго часу выступленні ў літаратуры на беларускай мове, у спачувальных адносінах да беларускага народа і жаданні дапамагчы яго культурнаму прагрэсу. Да заслуг Дуніна-Марцынкевіча патрэбна аднесці і тое, што ён высмейваў франкманію сучаснага яму дваранства («Сялянка»), прапагандаваў з'яднанне намаганняў славянства ў барацьбе з заходнімі захопнікамі і ўзбагачаў беларускую літаратуру перакладамі з ішых славянскіх моваў. («Пан Тадэуш» А. Міцкевіча).

У пісьме да польскага пісьменніка Іосіфа Крашэўскага ў «Газеце польскай» № 111, 1861 года Дунін-Марцынкевіч пісаў: «Жывучы сярод народа, які размаўляе на беларускай мове, звязаны целам і душою з яго спосабам думак, марай аб лепшай долі гэтага брацкага народа, які застыў у дзяцінстве і цемры, рашыў я, каб зацікавіць яго асветай, у духу яго звычаяў, жаданняў, легенд і здольнасці душэўнай, пісаць на яго роднай мове, і вось з радасцю і хутка заўважыў, што выдання мною «Сялянку», «Гапона», «Вечарніцы», «Дудара», «Купалле» народ прыняў з велізарнай цікавасцю... а калі ўжо ахвота і любоў да духоўнай ежы разбуджаны, знойдуцца з часам больш багатыя матэрыялы на роднай мове».

Літаратурна-творчая, перакладная і арганізацыйна-тэатральная дзейнасць Дуніна-Марцынкевіча, па сутнасці першага буйнага беларускага пісьменніка-прафесіянала, безумоўна спрыялі ўтварэнню асноў беларускай мастацкай літаратуры і беларускай літаратурнай мовы. Наступнае пакаленне перадавых беларускіх пісьменнікаў, творчасць якіх развівалася пад уплывам рускіх рэвалюцыйных дэмакратаў і класічнай рускай літаратуры, адкідалі ўсё рэакцыйнае ў спадчыне Марцынкевіча і выкарыстоўвалі тое дадатнае, што мелася ў гэтага пісьменніка.

М. Багдановіч не без падстаў зазначаў пра Марцынкевіча, што, «многа пісаўшы і многа друкаваўшы, ён выклікаў вакол сваіх твораў

размовы і палеміку, напамінаў аб існаванні беларускай мовы і зародкаў беларускай літаратуры, наводзіў на пытанне аб магчымасці іх далейшага развіцця» (т. II, стар. 130).

І сапраўды, па прызнанню першага народнага паэта БССР Янкі Купалы, сярод беларускіх кніг, якія выклікалі ў ім жаданне пісаць па-беларуску, былі творы Дуніна-Марцынкевіча.

IV. БЕЛАРУСКАЯ ЛІТАРАТУРА ЭПОХІ КАПІТАЛІЗМА

(Другая палавіна XIX стагоддзя)

«Царская Расія пазней іншых краін стала на шлях капіталістычнага развіцця. Да 60-х гадоў мінулага стагоддзя ў Расіі было вельмі мала фабрык і заводаў. Пераважала прыгонніцкая гаспадарка дваран-памешчыкаў. Пры прыгонным ладзе не магла па сапраўднаму развівацца прамысловасць. Паднявольная прыгонная праца давала нізкую прадукцыйнасць працы ў сельскай гаспадарцы. Увесь ход эканамічнага развіцця штурхаў да знішчэння прыгоннага права. Царскі ўрад, аслаблены ваенным паражэннем у час Крымскай кампаніі і запалоханы сялянскімі бунтамі супроць памешчыкаў, быў вымушан адмяніць у 1861 годзе прыгоннае права» (Гісторыя ВКП(б), Кароткі курс, стар. 5).

Адмена прыгоннага права ў Расіі не аблягчыла становішча працоўнага сялянства. «Сялян прымусілі плаціць памешчыкам выкуп за сваё «вызваленне» каля двух мільярдаў рублёў.

Пасля адмены прыгоннага права сяляне вымушаны былі на самых цяжкіх умовах арэндаваць памешчыцкую зямлю» (Гісторыя ВКП(б), Кароткі курс, стар. 5).

Побач з гэтым, у сувязі з развіццём капіталізма ўзмацняецца эксплуатацыя працоўных з боку гарадской і вясковай буржуазіі. «Над рабочымі і сялянамі стаяла цэлая армія іспраўнікаў, ураднікаў, жандармаў, паліцэйскіх, стражнікаў, якія абаранялі цара, капіталістаў, памешчыкаў супроць працоўных, супроць эксплуатаемых» (там-жа, стар. 6).

Рэформа ў Беларусі праводзілася ў тым-жа напрамку, што і ў Расіі, з той толькі розніцай, што, згодна «Палажэнню» 19 лютага 1861 года, сяляне Віцебскай і Магілёўскай губерняў «вызваліся» на ўмовах рускіх губерняў, а сяляне астатніх губерняў Беларусі атрымлівалі яшчэ меншыя надзелы.

«Шматлікія нярускія народнасці царскай Расіі былі зусім бяспраўны, бесперапынна падвяргаліся ўсялякім зневажанням і абразам. Царскі ўрад прывучаў рускае насельніцтва глядзець на карэнныя народнасці нацыянальных абласцей як на нізшую расу, называў іх афіцыйна «іншародцамі», выхоўваў пагарду і нянавіць да іх...

У нацыянальных абласцях усе або амаль усе дзяржаўныя пасады займалі рускія чыноўнікі. Усе справы ва ўстановах, у судах вяліся на рускай мове. Было забаронена выдаваць газеты і кнігі на нацыянальных мовах, у школах забаранялася навучацца на роднай мове. Царскі ўрад імкнуўся задушыць усякае праяўленне нацыянальнай культуры, праводзіў палітыку гвалтоўнага «абрусення» нярускіх нацыянальнасцей. Царызм выступаў у якасці ката і тырана нярускіх народаў» (Гісторыя ВКП(б), Кароткі курс, стар. 5).

Адказам на ўсё гэта былі масавыя сялянскія хваляванні. У Беларусі на чале сялянскага паўстання 1863 года стаяў Кастусь Каліноўскі (1838—1864). Характарызуючы асаблівасці гэтага паўстання, Маркс указваў, што «у ім прымаюць вялікі ўдзел сяляне» (т. 23, стар. 142). Аднак асноўная сіла паўстання заключалася ў вялікай кан-

спірацы кіраўніцтва. Мураўёў прызнаваўся, што для яго паўстанне было страшным не колькасцю ўзброеных атрадаў, а «сілай і таямнічасцю рэвалюцыйнай арганізацыі, якая пакрыла сваёй сеткаю ўвесь край».

Беларускія контррэвалюцыйныя нацыяналісты расцэнвалі і прапагандавалі ўзначальваемы Каліноўскім рух беларускіх сялян, як барацьбу супроць Расіі, Масквы.

З гэтай мэтай яны фальсіфікавалі асобныя месцы і выразы, якія сустракаліся ў асобных дакументах, належаўшых ці прыпісваемых Кастусю Каліноўскаму (у прыватнасці, напрыклад, і Шэўчэнка і Багушэвіч, ужывалі слова «маскаль» толькі ў адносінах да салдата або стражніка, а не ў адносінах да рускага народа; таксама і Каліноўскі, калі гаварыў аб шыбельні «маскоўскай», меў на ўвазе царскую шыбеніцу). Фальсіфікаваліся нацыяналістамі і асобныя факты, у прыватнасці, некаторыя нумары «Мужыцкай праўды» выходзілі ў той час, калі Каліноўскі быў адхілен «белымі» ад кіраўніцтва паўстаннем, а нацыяналісты прыпісвалі яму ўсю «Мужыцкую праўду», нягледзячы на відавочныя супярэчнасці ў яе нумарах. Беларускія нацыяналісты зусім замоўчвалі сувязь Каліноўскага з рускім рэвалюцыйным рухам таго часу.

Беларускія трацкісты аб'яўлялі Каліноўскага польскім шляхцічам; гэтым самым яны таксама супрацьстаўлялі яго дзейнасць усяму рускаму народу і нават беларусам і на практыцы злучаліся з нацдэмаўшчынай, ствараючы лагер барацьбы адвечнага адзінства беларускага і рускага народаў.

Выпушчаны да вайны фільм «Кастусь Каліноўскі» абмежаваўся ўзнаўленнем прыгодніцкага боку жыцця і барацьбы Каліноўскага, маючы яго як атамана, абмежаванага мясцовай нацыянальнай самабытнасцю, у той час як ён вучыўся ў Маскве, Пецярбургу, меў вышэйшую сталічную адукацыю і атрымаў годнасць «кандыдата праў».

На развіццё перадавой беларускай грамадскай думкі і літаратуры таго часу зрабілі велізарны ўплыў ідэі вялікіх рускіх рэвалюцыйных дэмакратаў 40—60 гг.—Белінскага, Герцэна, Чэрнышэўскага, Дабралюбава, паэтаў Аляксеева, Шэўчэнкі, Кальцова і другіх.

Віднейшымі прадстаўнікамі прагрэсіўнай грамадскай думкі і дэмакрытычнай літаратуры ў Беларусі ў другой палавіне XIX стагоддзя былі К. Каліноўскі і Ф. Багушэвіч. Літаратурная дзейнасць К. Каліноўскага выражалася ў тым, што ў часе паўстання 1863 года ён выдаваў падпольную газету «Мужыцкая праўда», пісаў заклікі да беларускага сялянства і вершы. Публіцыстыка Каліноўскага, нягледзячы на рад яе памылковых палажэнняў, абумоўленых адсутнасцю акрэсленай палітычнай праграмы,—значная з'ява ў гісторыі беларускай літаратуры. Асноўным зместам літаратурнай работы Каліноўскага былі шчырая любоў да працоўнага чалавека, нянавісць да царскага самадзяржаўя і памешчыкаў, крытыка царскага маніфеста, рэкрутчыны, заклікі да «люду беларускага», «мужыцкага народа» «з цвёрдай верай за сваё стаяць».

Дзейная сіла заклікаў і пісьмаў Каліноўскага заключалася ў тым, што яго заклікі адпавядалі жыццёвым патрабаванням сялянскіх мас—патрабаванням зямлі і волі.

Папулярнасці заклікаў Каліноўскага ў народзе садзейнічала таксама іх форма: яны напісаны жывой «мужыцкай» мовай, у форме злоснай сатыры на памешчыкаў, цара і яго слуг.

Паэт Францішак Казіміравіч Багушэвіч (1840—1900 гг) нарадзіўся ў сям'і дробнага шляхціча ў Ашмянскім павеце, Віленскай губерні. Па сканчэнні гімназіі ў 1861 годзе паступіў у Пецярбургскі ўніверсітэт на фізіка-матэматычны факультэт. У 1863 годзе прымаў удзел у паўстанні, быў ранены. Ратуючыся ад праследванняў царызма, Багу-

шэвіч пасяліўся ў Нежыне, дзе у 1868 годзе скончыў юрыдычны ліцэй. Паэтычнай творчасцю пачаў займацца з юнацкіх гадоў. Большасць яго твораў распаўсюджвалася ў рукапісах. Першы зборнік «Дудка беларуская» за подпісам Мацея Бурачка вышаў з друку ў Кракаве ў 1891 годзе. Другі зборнік «Смык беларускі» — вышаў у Пазнані ў 1894 годзе пад псеўдонімам «Сымон Рэўка з-пад Барысава».

Пасля смерці паэта, у 1907 годзе, беларускае выдавецкае таварыства «Загляне сонца і ў наша ваконца» надрукавала трэцяе выданне «Дудкі беларускай» і другое выданне «Смыка беларускага». Пецербургскі камітэт па справах друку, пракурор і судовая палата наклалі на творы Багушэвіча арышт з прыцягненнем аўтара (памёршага 8 гадоў назад) і выдавецтва да крымінальнай адказнасці. Дазнанне па гэтай справе цягнулася 3 гады.

Асноўнай прычынай праследванняў твораў Багушэвіча з боку царызма было тое, што яго вершы, як пісала пракурору Пецербургскай судовай палаты Галоўная ўправа па справах друку, — мелі мэтай «паказаць беларуса пакутуючым ад самавольства ўладаў». «Узбуджалі рэзкую лютую варожасць не толькі да асобных прадстаўнікоў улады, але і наогул да ўсяго кіруючага класа, як зусім нягоднага і непатрэбнага і апіраючага на законы, быццам-бы несправядлівыя і неадпавядаючыя інтарэсам сялянскіх мас». Характарыстыка найбольш сацыяльна завостраных вершаў Багушэвіча завяршалася патрабаваннем канфіскацыі вышаўшых кніг.

Ф. К. Багушэвіч з'яўляецца прадстаўніком дэмакратычнага напрамку. У лепшых сваіх творах паэт з магчымай для таго часу адкровеннасцю выразіў сацыяльныя і нацыянальныя патрабаванні беларускага народа ў беларускай літаратуры. Паэзія Багушэвіча народная і па форме і па зместу.

Светапогляд і літаратурна-эстэтычныя погляды Багушэвіча склаліся ў дамарксісцкі перыяд пад уплывам рускіх дарэвалюцыйных дэмакратаў і паэзіі Некрасава і Шэўчэнкі.

Абмежаванасць рэалізма Багушэвіча заключаецца ў аднабаковасці разумення паэтам характару сацыяльных супярэчнасцей сучаснага яму грамадства. Ён не бачыў класавага расслаення сялянства, не ўсведамляў далейшых шляхоў грамадскага развіцця.

Багушэвіч не мог, з прычыны гістарычных умоў, звязаць лёс сялянскіх мас з ролю пролетарыята. Гэта ў значнай меры абумовіла негістарычнае разуменне ім мінулага Беларусі (падтрымка міфа аб «залатым веку») і парадзіла ў яго творчасці элементы нацыянальных супрацьстаўленняў.

Сугучнай дэмакратычным матывам паэзіі Багушэвіча была творчасць такіх яго сучаснікаў, як Янка Лучына (І. Неслухоўскі), Гурьновіч і др. Аднак сацыяльная тэма не набывала ў іх такой сілы гучання.

Цікавымі літаратурна-публіцыстычнымі помнікамі гэтай эпохі былі ананімныя творы «Пра багатства ды беднату», «Дзядька Антон, або гутарка аб усім чыста, што баліць, а чаго баліць невядома», «Гутарка Кузьмы з Апанасам» і інш. У гутарцы «Дзядзька Антон» аб сялянах гаворыцца: «На нас свет стаіць, мы ўсіх кормім, поім, апранаем, усе жывуць з нашай працы». А адносна рэформы 1861 г. тлумачыцца: «Ну, так вы-ж памятаеце, братцы, што гэту вольнасць даў цар не з ласкі, а з мусу».

Акрамя пісьменнікаў-дэмакратаў у беларускай літаратуры канца XIX стагоддзя былі і пісьменнікі рэакцыйнага напрамку, але яны не стварылі значных па мастацкіх якасцях твораў.

Дыдактычныя брашуры ідэолага кансерватыўнага дваранства А. Ельскага і натуралістычныя бытавыя апавяданні Пшчолкі гучэлі

фальшыва і не мелі прыкметнага рэзананса ні ў грамадскім сазнанні, ні ў беларускай літаратуры.

У паслярэформенны перыяд актывізаваліся прапольскія элементы, ахайваючыя ўсё рускае. Ім належаць такія брашуры, як «Крыўда і праўда», «Прадсмертная размова пустэльніка Пятра».

Памешчыцка-манархічныя колы ў Беларусі прабавалі ўздзейнічаць на сялян праз друк на «мужыцкай» мове, што знайшло свой адбітак у брашурах: «Гутарка старога вольніка з новымі, пра іхнюю справу» (Магілёў, 1861 г.), «Прамова Старавойта да сялян аб свабодзе» (Магілёў, 1862 г.).

Такім чынам, складанасць і супярэчнасць палітычнага жыцця абумовіла складанасць літаратурнага працэса. Аднак для развіцця літаратуры ў Беларусі найвялікшае значэнне мела дзейнасць Багушэвіча і яго паслядоўнікаў. Бязлітасная крытыка ім царызма, буржуазнага суда, рэлігіі, чыноўнікаў, паданая ў выразнай мастацкай форме, сапраўды гаварыла чытачам таго часу, што горкі лёс народа і асобных людзей можна і патрэбна змяніць светлым розумам і цвёрдай воляй да барацьбы згуртаваных і арганізаваных працоўных мас.

V. БЕЛАРУСКАЯ ЛІТАРАТУРА ЭПОХІ ІМПЕРЫЯЛІЗМА (з канца 90-х гадоў XIX стагоддзя да 1917 г.)

З развіццём капіталізма ў Расіі, з абвастрэннем капіталістычных супярэчнасцей рабочы клас становіўся магутнай перадавой кіруючай сілай, здольнай да арганізаванай, рэвалюцыйнай барацьбы. У прадмове да рускага выдання «Комуністычнага маніфеста» Маркс і Энгельс пісалі: «Расія прадстаўляе сабою перадавы атрад рэвалюцыйнага руху Еўропы».

«Расія стала ачагом ленінізма, а правадыр рускіх комуністаў Ленін—яе стваральнікам»,—гаварыў таварыш Сталін («Пытанні ленінізма»). Рабочы рух у Беларусі быў неразрыўна звязан з рабочым рухам усёй Расіі.

Рэвалюцыя 1905—1907 гадоў была адзінай рэвалюцыяй на ўсёй тэрыторыі царскай Расіі. Яна прабудзіла працоўныя масы Беларусі і ўзняла іх на агульную барацьбу супроць самадзяржаўя. Пры гэтым нацыянальны рух у Беларусі, як і на Украіне, да гэтага часу яшчэ не вычарпаў сябе. «Айчына,—пісаў Ленін,—тут яшчэ не праспявала ўсёй сваёй гістарычнай песні. «Абарона айчыны» яшчэ можа быць тут абаронай дэмакратыі, роднай мовы, палітычнай свабоды»... (Ленін, Зб. Твораў, т. XIX, стар. 204).

Арганізатарам вызваленчай барацьбы працоўных мас у Беларусі, як і ва ўсёй Расіі, была большэвіцкая партыя Леніна—Сталіна. Вучні Леніна і Сталіна, дзейнічаўшы ў Палескім і Паўночна-Заходнім камітэтах РСДРП (перад Кастрычнікам 1917 г. у Беларусі працавалі М. В. Фрунзе, Л. М. Кагановіч, А. Ф. Мяснікоў і інш.), кіравалі барацьбой за сацыяльнае і нацыянальнае вызваленне працоўных мас Беларусі, выкрывалі здрадніцкую дзейнасць эсэраў, меншавікоў, нацыяналістаў, БГС, Бунда, паалейцыяністаў, растлумачвалі прычыны паражэння рэвалюцыі 1905 г. і вялі працоўныя масы да новай пераможнай сацыялістычнай рэвалюцыі ў Расіі.

Таварыш Сталін пісаў:

«1905 год не прайшоў дарэмна: рэшткі прыгоннага ладу ў вёсцы атрымалі яшчэ адзін удар. Рад ураджаяў пасля галадовак і наступіўшы потым прамысловы ўздым рушылі ўперад капіталізм. Дэферэнцыяцыя ў вёсцы і рост гарадоў, развіццё гандлю і шляхоў зносін зрабілі вялікі крок наперад. Гэта асабліва правільна адносна ўскраін. Але гэта

не магло не паскорыць працэса гаспадарчай кансалідацыі нацыянальнасцей Расіі. Апошнія павінны былі прыйсці ў рух.

У тым-жа напрамку прабуджэння нацыянальнасцей дзейнічаў наладжаны за гэты час «канстытуцыйны рэжым». Рост газет і наогул літаратуры, некаторая свабода друку і культурных устаноў, рост народных тэатраў і г. д., бяспрэчна, садзейнічалі ўмацаванню «нацыянальных пачуццяў». Дума з яе выбарчай кампаніяй і палітычнымі групамі дала новыя магчымасці для ажыўлення нацый, новую шырокую арэну для мабілізацыі апошніх» (Сталін, Творы, т. II, стар. 290—291).

У Беларусі 1 верасня 1905 года выходзіць на беларускай мове, першая легальная беларуская газета «Наша доля». Амаль кожны нумар газеты канфіскаваўся паліцыяй. На шостым нумары (які вышаў 1 снежня 1905 года) газета была забаронена ўрадавай цензурай. У 1906 годзе ў Пецярбургу засноўваецца «Беларуская выдавецкая суполка» — «Загляне сонца і ў наша ваконца». Таварыства выдае творы беларускіх пісьменнікаў і папулярную асветніцкую літаратуру.

У пачатку 1906 года засноўваецца выдавецкае таварыства ў горадзе Вільна («Наша хата»), а затым у Мінску («Мінчук»), Полацку і іншых гарадах Беларусі. Выдаюцца Беларускія часопісы: месячнік для моладзі «Лучына», сельскагаспадарчы часопіс «Саха» і інш.

З 10 лістапада 1906 года ў горадзе Вільна пачала выдавацца легальная беларуская газета «Наша ніва», якая праіснавала да сярэдзіны 1915 года.

«Наша ніва» была газетай буржуазна-ліберальнага напрамку. Вырашэнне задач буржуазна-дэмакратычных пераўтварэнняў, у тым ліку і вырашэнне нацыянальнага пытання, мыслілася кіраўнікамі «Нашай нівы» шляхам дробных ліберальных рэформ у рамках самадзяржаўя.

Эканамічная, соцыяльна-палітычная, як і нацыянальная і культурная «праграмы» «Нашай нівы» — гэта ўмераныя і тыповыя праграмы нацыянал-лібералізма, буржуазнага рэфармізма. Кіраўніцтва газеты прапаведвала шкодную нацыяналістычную тэорыю бяскласавасці беларускага народа.

Беларускія нацыяналісты ўсяляк імкнуліся прадставіць «Нашу ніву» як рэвалюцыйную газету і тым самым прыніжалі ролю і значэнне нашай партыі ў гісторыі вызвалення беларускага народа.

Большэвіцкая партыя, будучы арганізатарам і кіраўніком рэвалюцыйнай барацьбы, з'яўлялася адзіна паслядоўным барацьбітом за сапраўды дэмакратычнае перадавое народнае мастацтва і літаратуры ўсіх нацыянальнасцей Расіі.

У дні рэвалюцыйнага ўздыму 1905 года быў надрукован артыкул Леніна «Партыйная арганізацыя і партыйная літаратура», у якім з асаблівай выразнасцю вырашан ленінскі прынцып партыйнасці літаратуры.

Артыкул Леніна «Партыйная арганізацыя і партыйная літаратура», у якім закладзены ідэалагічныя асновы соцыялістычнага мастацтва, адыграў выключна важную ролю ў развіцці рэвалюцыйнай літаратуры прыгнечаных народаў Расіі.

Вакол большэвіцкай партыі і органаў пролетарскага друку («Звязда», «Праўда») групавалася і з'ядноўвалася ўсё тое лепшае, здаровае і прагрэсіўнае, што мелася ў асяроддзі мастацкай інтэлігенцыі таго часу. Перад пролетарскай літаратурай стала задача ўздзейнічання і кіраўніцтва дэмакратычнай літаратурай. Вялікі пролетарскі пісьменнік А. М. Горкі аб'ядноўваў прагрэсіўных дэмакратычных пісьменнікаў вакол выдавецтва «Знаніе», выходзячы іх, уважліва сачыў за іх творчым ростам. Сваёй рэвалюцыйнай дзейнасцю і выдатнай творчасцю А. М. Горкі рабіў велізарны і плённы ўплыў на развіццё прагрэсіўнай дэмакратычнай беларускай літаратуры.

Уздым рэвалюцыйнага руху ў Расіі і ў Беларусі абумовіў адносна хуткае і плённае развіццё беларускай літаратуры. Паявіліся новыя таленты з народа, якія сваёй творчасцю вызначылі новы рэвалюцыйна-дэмакратычны напрамак у беларускай літаратуры. Узначальвалі гэты новы напрамак Янка Купала і Якуб Колас. У супрацьвагу дэкларацыі «Нашай нівы», якая заяўляла: «Не думайце, што мы хочам служыць ці адным панам, ці адным мужыкам. Не, ніколі не! Мы будзем служыць усяму пакрыўджанаму беларускаму народу...»,—Янка Купала пісаў: «Я не для вас, паны, о не!». Купала і Колас змагаліся супроць здрадніцкай устаноўкі нацыяналістычных жэўнікоў «Нашай нівы» на прымірэнне класавых супярэчнасцей у беларускай нацыі.

Вялікі заснавальнік пролетарскай літаратуры А. М. Горкі быў настаўнікам і лепшым сябрам беларускіх дэмакратычных пісьменнікаў. А. М. Горкі першым з рускіх пісьменнікаў заўважыў і высока ацаніў сілу і значэнне паэтычнага талента Я. Купалы і Я. Коласа.

Беларуская рэвалюцыйна-сялянская літаратура развівалася пад уздзеяннем пролетарскага руху, пад ідэйным уплывам А. М. Горкага.

У эпоху імперыялізма і пролетарскіх рэвалюцый выразна выявіліся прызнакі крызіса і разлагання буржуазнай культуры. На свет выплылі сімвалісты, імажыністы, дэкадэнты ўсіх масцей, якія адмаўляліся ад народа, усхвалялі тэзіс «мастацтва для мастацтва», прапаведвалі безідэйнасць у літаратуры, прыкрашвалі сваё ідэйнае і маральнае разлаганне пагоняй за прыгожай формай без зместу. Усіх іх аб'ядноўваў звырыны страх перад наступаючай пролетарскай рэвалюцыяй (А. Жданаў).

У барацьбе з рэакцыйнымі плынямі буржуазна-дваранскай літаратуры рос і ўмацоўваўся асноўны напрамак у беларускай мастацкай літаратуры пачатку XX стагоддзя — рэвалюцыйна-дэмакратычны напрамак крытычнага рэалізма.

ДЭМАКРАТЫЧНАЯ ЛІТАРАТУРА

На чале беларускай рэвалюцыйна-дэмакратычнай літаратуры як яе заснавальнікі і тварцы сталі Янка Купала і Якуб Колас. Бліжэйшым іх саратнікам была паэтэса Элаіза Пашкевіч (Цётка).

Янка Купала (Іван Дамінікавіч Луцэвіч) нарадзіўся ў 1882 годзе. Бацька Купалы паходзіў з дробных засценкавых арандатараў, выгнанных князем Радзівілам са сваёй зямлі. З маладых год бацька працаваў на арандаванай зямлі. Гэты-ж лёс выпаў на долю і Янкі Купалы. Пасля смерці бацькі, малодшага брата і двух сясцёр Купала кінуў сельскую гаспадарку і працаваў на півавараных заводах. Затым служыў у Віленскай бібліятэцы «Знанне». Пасля, ужо будучы паэтам, некаторы час рэдагаваў «Нашу ніву». Бурныя падзеі рэвалюцыі 1905—1907 гадоў высунулі Янку Купалу ў перадавыя рады барацьбітоў за сацыяльнае і нацыянальнае вызваленне.

З першых крокаў сваёй творчасці ён стаў вядомым у народзе паэтам-рэвалюцыянерам, як ахарактарызаваў яго пазней Горкі.

Рашаючым фактарам у фармаванні светапогляду і творчасці Я. Купалы былі: рэвалюцыйна-вызваленчая барацьба беларускіх народных мас, перадавая руская класічная літаратура і, перш за ўсё, творчасць вялікага сябра беларускай літаратуры — Максіма Горкага. А. М. Горкі быў першым перакладчыкам Купалы на рускую мову.

У прамове на ўрачыстым паседжанні, прысвечаным 35-годдзю сваёй творчасці, Купала заявіў: «У сваім сэрцы я на працягу доўгіх год захоўваю чысцейшую і бязмежную любоў да вялікага рускага народа і яго геніяльнага пісьменніка Аляксея Максімавіча Горкага, які ў тых

хмурныя часы заўважыў маю песню. Глыбока расчуліў мяне тады цёплы водзыў Аляксея Максімавіча і яго пераклад верша «А хто там ідзе?».

Паяўленне ў літаратуры Горкага стала новым этапам у мастацкім развіцці чалавецтва. Творчасць Горкага не толькі сінтэз усяго лепшага, што было створана ў галіне культуры ў папярэднія эпохі, але і тое якасна новае, што ўнесла ў літаратуру эпоха рэвалюцыйнай барацьбы рабочага класа. Творчасць Горкага праклала новыя шляхі развіцця рускай рэвалюцыйнай літаратуры, літаратуры народаў СССР і ўсяго свету.

Асноўнымі тэмамі паэзіі Янкі Купалы ў дарэвалюцыйныя гады былі — жыццё, праца, быт і барацьба працоўных мас беларускага сялянства супроць царызма, памешчыкаў і капіталістаў. Класавая супярэчнасць буржуазнага грамадства і народная барацьба з самадзяржаўем, памешчыкамі і капіталістамі знайшлі свой праўдзівы адбіг у творах Купалы («Мужык», «Для кавалка хлеба», «Вось тут і жыві», «Там», «Перад вісельняй», «З песень аб бітвах» і інш.). Заклік да рэвалюцыйнага звяржэння самадзяржаўя, да рэвалюцыйнага паўстання грозна гучыць ва ўсёй дарэвалюцыйнай грамадска-палітычнай лірыцы Купалы. Соцыяльнае вызваленне беларускага народа было арганічна звязана з барацьбой за нацыянальнае яго вызваленне. Патрыятычная тэма ў сілу гэтага займае ў творчасці Купалы адно з відных месц.

Шчырымі і глыбокімі пачуццямі любові і павагі да вялікай рэвалюцыйнай Расіі, вялікага і гераічнага рускага народа прасякнуты лепшыя творы Я. Купалы («Выйдзі», «Перад вісельняй», «Там» і іншыя). Многа задуманых песень-дум прысвяціў Купала роднай сястры Украіне і яе геніяльнаму паэту Тарасу Шэўченку.

Асноўнымі героямі Купалы з'яўляюцца людзі паднявольнай працы і ўпорнай барацьбы за свабоду («за праўду») — гэтыя сапраўдныя героі жыцця, людзі з высокароднымі ідэаламі, цвёрдай воляй і непакіснай верай у сілы народа, у яго лепшае будучае («Курган», «Бандароўна» і інш.).

Аднак паэту ўласцівы былі і асобныя памылкі нацыяналістычнага характару. Яны тлумачацца як класавай абмежаванасцю яго светапогляду ў той час, так і ўплывам на яго «нашаніўскага» акружэння.

Асноўным лірычным героем Купалы з'яўляецца чалавек з працоўнага народа, узброены пачуццём высокай чалавечай вартасці, любові да свабоды, дэмакратычным патрыятызмам, вострай класавай нянавісцю да ворагаў народа, здольны на любыя подзвігі і смерць у імя свабоды народа.

Сам Купала—гэта высокаадароны народны паэт, які ўзняўся да ўзроўню буйнейшых паэтаў Савецкага Саюза. Купала быў паэтам-наватарам, вялікім майстрам ва ўсіх паэтычных жанрах. Яго паэмы «Курган», «Бандароўна», «Магіла льва», «Адвечная песня», п'еса «Раскіднае гняздо»—яскрава адлюстроўвалі барацьбу беларускага і ўкраінскага народа супроць сваіх прыгнятальнікаў, а па сваёй паэтычнай форме з'яўляюцца лепшымі ўзорамі паэтычных твораў. Рэалістычныя п'есы Янкі Купалы зрабілі велізарны ўплыў на развіццё тэатральнай справы ў Беларусі. Разам з Якубам Коласам Янка Купала быў заснавальнікам сучаснай беларускай літаратурнай мовы.

Якуб Колас (Канстанцін Міхайлавіч Міцкевіч) нарадзіўся ў 1882 годзе ў сям'і безземельнага селяніна-лесніка. Пасля сканчэння ў 1902 годзе настаўніцкай семінарыі ў Нясвіжы Канстанцін Міхайлавіч працаваў сельскім настаўнікам у Палессі. У цесных зносінах з народам фармавалася вострая нянавісць пісьменніка да царызма і эксплуатацыі. Рэвалюцыя 1905 года Колас з захапленнем вітаў у сваіх вершах і практычна прымаў удзел у вызваленчай барацьбе свайго народа. Тры гады

знаходзіўся паэт у астрозе за антыўрадавую дзейнасць і рэвалюцыйную творчасць. Пасля выхаду з астрога быў пазбаўлен права працаваць у школе. Але рэпрэсіі царызма не зламалі Коласа. Ён яшчэ актыўней стаў весці барацьбу супроць царызма.

Якуб Колас—пісьменнік, грамадскі работнік. Апрача мастацкіх твораў у вершах, прозе і драме, Колас напісаў вялікую колькасць публіцыстычных і крытычных артыкулаў. Яму належаць навукова-даследчыя і метадычныя працы. Колас вядзе вялікую працу па выхаванню літаратурных кадраў ва ўмовах БССР.

Само жыццё, соцыяльна-гістарычныя падзеі, праца, быт і норавы беларускага народа,—вось што з'яўлялася крыніцай натхнення і матэрыялам разнабаковай і багатай творчасці Якуба Коласа.

Паэтычная школа Янкі Купалы і Якуба Коласа фармавалася пад уплывам вялікіх рускіх пісьменнікаў Пушкіна, Гоголя, Некрасава, Горкага. Аб значэнні Горкага Колас пісаў: «Яго апавяданні былі такія новыя, такія свежыя і яркія. Жывая крыніца, сіла і прыгожасць рускай мовы, незвычайнасць герояў у горкаўскіх апавяданнях, іх пратэст і шуканні запаміналіся моцна і надоўга. Імя Максіма Горкага стала маім літаратурным сцягам. Яго апавяданні ўздымалі дух, раскрывалі нейкі новы свет, які ідзе на змену старому, абуджалі творчую думку і лепшыя чалавечыя пачуцці» («Правда», 18 ліпеня 1940 года).

Багаты беларускі фальклор, які ўвабраў у сябе вялікі гістарычны і жыццёвы вопыт працоўнага народа, быў і застаецца для Якуба Коласа вечна жывой сілай і невычарпальнай крыніцай натхнення.

Творчасць Якуба Коласа, асабліва ў такіх паэтычных узорах, як «Новая зямля», «Сымон Музыка» і інш.,—своеасаблівая паэтычная энцыклапедыя жыцця беларускага народа. Побач з малюнкамі жыцця, быту і гераічнай барацьбы працоўных мас за сваё разнявольванне паэт даў цудоўныя пейзажныя малюнкі Беларусі.

Якуб Колас, будучы мастацкім выразіцелем дум і спадзяванняў народа, паэтызуючы лепшыя рысы беларуса-селяніна, яго высокую маральнасць, працавітасць і вальнадумства, адвечную дружбу з рускім народам, ваяўнічасць у барацьбе супроць іншаземных захопнікаў і царызма,—ніколі не замазваў у ім яго кансерватыўныя бакі: абмежаванасць яго дарэвалюцыйнага светапогляду, прыватнаўласніцкія тэндэнцыі, цемру, забітасць.

Пракладаючы новыя шляхі ў беларускай мастацкай літаратуры, Якуб Колас выявіў сябе як наватар і ў галіне літаратурных жанраў, паэтычнай тэхнікі, стылю. Жанры яго дарэвалюцыйнай творчасці вельмі разнастайныя. Ён пісаў вершы, паэмы, песні, байкі, вострыя палітычныя памфлеты супроць цара і яго антынароднай палітыкі, нарысы, апавяданні, юмарэскі, навелы, аповесці. Колас з'яўляецца заснавальнікам рамана ў беларускай літаратуры.

Народнасць дарэвалюцыйнай творчасці Коласа—у перадавой палітычнай ідэйнасці, рэвалюцыйнай накіраванасці, разважлівым рэалізме, глыбокім псіхалагізме характараў людзей, у мастацкай дасканаласці яго паэтычных твораў.

У савецкіх умовах Якуб Колас стаў адным з буйнейшых пісьменнікаў СССР.

Элаіза Пашкевіч (1876—1916) выступала пад псеўдонімамі Цётка, Гаўрыла з-пад Полацка, Мацей Крапіўка. Паэтэса Цётка вучылася на філасофскім факультэце Львоўскага універсітэта. Вяла педагогічную работу; надрукавала «Першае чытанне для дзетак-беларусаў», дзе змясціла і свае творы. Друкавалася Цётка ў розных газетах і зборніках.

Першы зборнік яе вершаў «Хрэст на свабоду» вышаў ананімна ў 1906 годзе. Неўзабаве быў выдан другі зборнік вершаў «Скрыпка бе-

ларуская». У прадмове да другога зборніка адкрыта прызнае сябе вучаніцай Багушэвіча, гаворачы: «Дзякуй табе М. Бурачок, гонар і хвала! А ты, дудка, іграй і мне голас дай!». Уплыў творчасці Горкага сказаўся на такіх яе творах, як «Мора», «Бура», «У дарогу».

Некаторыя вершы Цёткі («Хрэст на свабоду», «Суседзям у няволі», «Вера беларуса» і інш.) гучаць як прамы заклік да звяржэння самадзяржаўя, прасякнуты ідэяй адзінства і брацтва з рускім народам. У асобных творах, як напрыклад, «Прысяга над крывавымі разорамі», яна ўздыхалася да разумення перадавой ролі пролетарыята ў вызваленчым руху.

У гады рэакцыі Цётка паступова адыходзіла ад рэвалюцыйнай тэматыкі, а пазней і зусім ад літаратуры. Памерла ў 1916 годзе. Янка Купала, Якуб Колас і Цётка ў сваіх мастацкіх творах эпохі імперыялізма адлюстравалі агульнадэмакратычныя імкненні і спадзяванні шырокіх пластоў беларускага народа.

Творчасць Я. Купалы, Я. Коласа, Цёткі неразрыўна звязана з рэвалюцыйнай барацьбой працоўных мас беларускага народа супроць самадзяржаўя, памешчыкаў і капіталістаў. Я. Купала, Я. Колас і Цётка атрымалі ў спадчыну і развівалі лепшыя дэмакратычныя традыцыі папярэдняй беларускай літаратуры і рускага класічнага рэалізма.

Карэнныя пытанні буржуазна-дэмакратычнай рэвалюцыі складаюць праблематыку творчасці Я. Купалы, Я. Коласа і Цёткі. Сялянства, яго жыццё, псіхіка, быт і барацьба—галоўная тэма мастацкай творчасці гэтых пісьменнікаў. Раскрыццё супярэчнасцей: беднасці і багацця, непрымырымасць інтарэсаў памешчыка і селяніна, народа і самадзяржаўя, гнёўны пратэст супроць эксплуатацыі, соцыяльнага і нацыянальнага ўціску, заклік да агульнанароднай рэвалюцыі і г. д.,—асноўныя і найбольш характэрныя матывы творчасці Я. Купалы, Я. Коласа і Цёткі.

У сваіх найбольш значных творах Янка Купала, Якуб Колас і Цётка рэалістычна паказалі жыццё беларускіх народных мас пад гнётам цара, памешчыкаў і капіталістаў. Выхад з соцыяльнай няволі, яны бачылі ў рэвалюцыйным пераўтварэнні рэчаіснасці, у знішчэнні самадзяржаўя. У сваіх лепшых творах яны заклікалі да рэвалюцыйнага ўзброенага паўстання супроць царызма. Апявалі інтэрнацыянальную згуртаванасць рускага і беларускага народаў у іх сумеснай вызваленчай барацьбе («Там» Я. Купалы, «Прысяга над крывавымі разорамі» Цёткі).

Я. Купала, Я. Колас і Цётка стварылі вобраз вольналюбівага беларускага народа, па-майстэрскі паказалі новыя, народжаныя рэвалюцыйнай эпохай, асаблівасці нацыянальнага характару беларуса (рэвалюцыйная актыўнасць, прага да барацьбы, вера ў перамогу соцыяльнай справядлівасці і г. д.: «Раскіданае гняздо» Я. Купалы, «Мужык» Я. Коласа, «Вера беларуса» Цёткі і інш.). Іх творы сагрэты любоўю і павагай да працы, да чалавека працы, верай у рэвалюцыйныя здольнасці народа, глыбокім дэмакратызмам, пафасам рэвалюцыйнага адмаўлення соцыяльнага і нацыянальнага ўціску.

Рэвалюцыйныя пісьменнікі стварылі многагранны вобраз «роднага краю» («Малаяя Беларусь» Я. Купалы, «Родныя вобразы». Я. Коласа, «З чужыны» Цёткі).

Творы Я. Купалы, Я. Коласа і Цёткі сагрэты шчырым пачуццём любові і самаадданасці Радзіме. Гарачая любоў да Радзімы, да народа спалучаюцца ў іх творах з нянавісцю да дзяржаўна-палітычнага ладу царызма і грамадскім парадкам таго часу.

Рэалізму Я. Купалы, Я. Коласа і Цёткі ўласцівы жыццесвярджальны пафас. Адсюль як вынік—імкненне рэвалюцыйна-дэмакратычных пісьменнікаў да замалёвак светлых, моцных, валявых і гераічных ха-

рактараў («Гусляр» Я. Купалы, «Будзь цвёрды» Я. Коласа, «Вера беларуса» Цёткі і інш.).

Дэмакратычныя пісьменнікі крытычнага рэалізма праўдзіва адлюстравалі ў сваіх творах усенародную барацьбу супроць самадзяржаўя. Але яны не бачылі і не разумелі тады яшчэ гістарычнай ролі пролетарыята як гегемона ў вызваленчай барацьбе народных мас. Ім уласцівы дробнабуржуазныя ваганні і непаслядоўнасць у рэвалюцыйнай барацьбе (спад рэвалюцыйных настрояў у творчасці Цёткі ў перыяд 1909—1914 гг.).

У творчасці Я. Купалы, Я. Коласа і Цёткі знайшоў сваё глыбокае адлюстраванне супярэчлівы працэс развіцця буржуазна-дэмакратычнай рэвалюцыі ў Беларусі, яго моцныя і слабыя бакі. Іх творчасць адыграла важную ролі ў справе ўзняцця класавай і нацыянальнай свядомасці дэмакратычных мас і ў развіцці перадавой грамадскай думкі ў Беларусі.

Да віднейшых прадстаўнікоў прагрэсіўна-дэмакратычнай літаратуры разглядаемага перыяду адносяцца Максім Адамавіч Багдановіч (1891—1917). М. Багдановіч—таленавіты і высока культурны беларускі паэт, літаратурны крытык і публіцыст. Нарадзіўся і выхаваўся ў перадавой, адукаванай дэмакратычнай сям'і народнага настаўніка, вядомага беларускага этнографа і фалькларыста Адама Юр'евіча Багдановіча. Сям'я Багдановіча была ў сваяцкіх адносінах з М. Горкім. Творчасць А. М. Горкага зрабіла вялікі ўплыў на фармаванне М. Багдановіча, як пісьменніка («Мадонна», «Над морам» і інш.).

Дома і ў Яраслаўскім юрыдычным ліцэі М. Багдановіч атрымаў выдатную літаратурную адукацыю. Ведаў добра да дзесяці замежных моў. Чытаў і перакладаў на беларускую мову Анакрыёна, Феакрыта, Пушкіна, Шэўчэнку, Гейне, Шылера, Бадлера і інш. Славянскімі мовамі валодаў дасканала. Акрамя беларускай, пісаў на рускай і ўкраінскай мовах.

Уступіўшы на літаратурнае поле дзейнасці ў гады рэакцыі, Багдановіч, настойліва перамагаючы хваробу «ганебнага дзесяцігоддзя ў літаратуры», чужы ўплыў дэкадэнтаў, упэўнена ішоў да рэалізма, народнасці і пры ўсіх сваіх памылках застаўся на дэмакратычных пазіцыях. У вершы «Чытаю я часопіс сучасны» Багдановіч праіранізаваў надустарэлай модай «сімвалічнага рамантызма». Багдановіч змагаўся за рэалістычнае, мастацкае дасканалае мастацтва. У артыкуле аб вялікім рускім кампазітару Мусаргскім ён пісаў: «Усякі сапраўдны мастак мог быць толькі рэалістам».

За дзесяць гадоў літаратурнай творчасці ён выдаў адзін зборнік «Вянок», 1913 год. Поўны двухтомны зборнік яго твораў вышаў толькі пры савецкай уладзе.

Багдановіч, творча выкарыстоўваючы багацейшы вопыт сусветнай літаратуры, стварыў многа нацыянальна яркага, пашырыў круг тэматыкі, матываў і жанраў беларускай паэзіі. Паэт прарабіў вялікую і плённую работу па ўдасканаленню беларускага верша, асабліва ў галіне строфікі, узяўшы яго да лепшых узораў рускай і сусветнай паэзіі. Якуб Колас справядліва заўважыў, што «Максім Багдановіч па праву заняў пачэснае месца ў нашай маладой паэзіі як высока таленавіты паэт і майстра паэтычнай формы. Сярод беларускіх паэтаў Максім Багдановіч вылучаўся глыбокай і шырокай адукацыяй, тонкім разуменнем і пачуццём паэзіі... Памёр Максім Багдановіч зусім малады, у росквіце свайго паэтычнага дару. Але і тое, што напісаў ён за сваё кароткае жыццё, ставіць яго ў першыя рады нашых лепшых песняроў». Аб крытычных працах паэта Якуб Колас гаворыць: «Максім Багдановіч быў і не менш таленавітым літаратурным крытыкам. Яго артыкулы ў гэтай

галіне здзіўляюць сталасцю думкі, глыбскім пранікненнем у сутнасць паэтычных твораў». («Выдатны паэт і крытык», «Літ», 24 мая 1947 г.).

Да дэмакратычнага напрамку належыць і творчасць З. Бядулі. Зміт-рок Бядуля-Ясакар выступіў у беларускай літаратуры таксама ў эпоху рэакцыі. У 1913 годзе вышаў першы зборнік літаратурных імпрэсій З. Бядулі «Абразкі». У 1922 годзе быў надрукаваны першы зборнік прозы пісьменніка «На зачарованых гонях».

У апавяданнях і некаторых лірычных імпрэсіях З. Бядуля паказаў малюнкi сялянскай беднасці і непісьменнасці; ён рэалістычна паказаў, як капіталістычная рэчаіснасць прыгнятае і калечыць асобу чалавека. Але пісьменнік не паказаў актыўнага валявога пачатку ў чалавеку. Адсутнасць сувязі З. Бядулі з рэвалюцыйным рухам садзейнічала ўплыву на яго творчасць буржуазна-нацыяналістычнай ідэалогіі і рэакцыйных плыняў дваранска-буржуазнай літаратуры. Акрамя таго, «мёртвае мора талмудскіх навук» і «дзікі рэлігійны фанатызм», як адзваўся пасля сам пісьменнік аб сваім навучанні ў хэдары і ешыбоце, — рабілі ўплыў на сістэму яго паэтычных вобразаў. Вось чаму дарэвалюцыйная творчасць З. Бядулі, моцная ў сваёй дэмакратычнай мэтанакіраванасці, нясе, аднак, на сабе груз уплыву дэкадэнцтва і буржуазна-нацыяналістычнай ідэалогіі.

У русле прагрэсіўна-дэмакратычнай літаратуры развівалася творчасць А. Гурло, Я. Журбы, К. Буйла і інш.

Творчасць прагрэсіўна-дэмакратычных пісьменнікаў крытычнага рэалізма адыграла значную станоўчую ролю ў вызваленчай барацьбе працоўных мас беларускага народа.

Буржуазна-нацыяналістычная літаратура

Няздольнасць беларускай буржуазіі да культурнай творчасці відаць з таго, што яна не вылучыла з свайго асяроддзя ні аднаго больш ці менш значнага пісьменніка, які пакінуў-бы глыбокі след у беларускай літаратуры. Нават найбольш таленавіты з іх Ядвігін Ш.—прадстаўнік буржуазна-ліберальнага напрамку, у некаторай меры адлюстравыўшы ў сваіх апавяданнях цяжкае становішча гарадскіх нізоў і сялянства, — усё-ж у большасці твораў не пайшоў далей натуралістычных замалёвак і пераробкі народных анекдотаў дыдактычнага характару.

Істотнымі рысамі творчасці буржуазна-нацыяналістычных пісьменнікаў (А. Гарун, Леўчык, М. Арол, А. Зязюля і інш.) з'яўляюцца: адмаўленне і нянавісць да рэвалюцыі, пропаведзь культурніцтва і «дробных рэформ» у вырашэнні сацыяльных і нацыянальных праблем, высоўванне на першы план вузка-нацыянальных тэм і прапаганда нацыяналістычных ідэй, індывідуалістычныя і рэлігійна-містычныя настроі, матывы песімізма, абстрактнае апяванне «роднага краю» і г. д.

Найбольш тыповым прадстаўніком буржуазна-нацыяналістычнай літаратуры з'яўляецца Алесь Гарун. У яго паэзіі ва ўтончанай форме культывуюцца ідэі буржуазнага нацыяналізма. Яна прасякнута матывамі містыкі і песімізма. Хлуслівая пропаведзь «гармоніі інтарэсаў» — асноўны матыў лірыкі Ал. Гаруна.

Творы дваранскіх пісьменнікаў гэтага часу (А. Ельскі, А. Арлоўскі) адзначаны моцнай крайняй нянавісцю да рэвалюцыі, рэлігійнасцю, усхваленнем самадзяржаўя, пропаведдзю пакорнасці і г. д.

ЗАКЛЮЧЭННЕ

Рабочы клас у Беларусі да Кастрычніцкай рэвалюцыі не паспеў стварыць сваёй пролетарскай літаратуры, выпрацаваць яе стыль і нап-рамак. Беларуская рэвалюцыйна-пролетарская літаратура гэтага часу выражалася ў фабрычна-завадскім фальклоры, рабочых пракламацыях

і ў той рэвалюцыйнай і нарысавай публіцыстыцы, якая распаўсюджвалася мясцовымі камітэтамі РСДРП. Горкі быў буравеснікам не толькі для рускіх пролетарыяў, але і для рабочых іншых нацыянальнасцей царскай Расіі. Аднолькава з іншымі рабочымі Расіі ідэйна-мастацка выходзіла беларускі пролетарыят і выражала яго інтарэсы паэзія цэнтральных органаў камуністычнай партыі—«Звязды» і «Праўды» і іншых выданняў нелегальнага рабочага друку.

Такім чынам, асноўныя працы і тэндэнцыі, якія былі характэрны для рускай дарэвалюцыйнай літаратуры, былі ўласцівы і беларускай літаратуры таго-ж часу, але яны мелі і свае характэрныя рысы, якія былі абумоўлены своеасаблівасцю гістарычнага развіцця грамадска-класавай барацьбы ў Беларусі. Версія беларускіх буржуазных нацыяналістаў аб «адзіным патоку» ў развіцці беларускай літаратуры, з яе надкласавай самабытнасцю, суцэльным «мужыцкім» дэмакратызмам, з'яўляецца антынавуковай, палітычна-шкоднай.
